

Kuzeyin Efendileri Kıpçakların Afrika'ya Uzanan Hâkimiyet Yolculuğu

İlker Türkmen*, Yusuf Eren Küpeli**

Özet

Geniş coğrafyalarda hüküm süren farklı Türk boyları tarihe farklı açılardan iz bırakmıştır. Kendi isimleriyle bir devlet kuramamış olan Kıpçaklar, bıraktıkları tarihî mirasla yaşadıkları coğrafyanın Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Çölü) olarak anılmasına sebep olmuştur. İç meselelerde ayrışan fakat dış tehditlere karşı birlikte hareket eden ve kısa sürede toparlanma kabiliyetine sahip olan Kıpçaklar, gittikleri her coğrafyada isimlerinden söz ettirmiştir. Kıpçakların Türkistan'daki kökenlerinden başlayarak Mısır'da bir devlet kurmalarına giden sürecin dikkatle incelenmesi gerekmektedir. 1260 yılında cereyan eden Ayn Calut Muharebesi, Moğolların durdurulmasında Kıpçakların oynadıkları belirleyici rolü göstermektedir. Kıpçakların yaşadığı tarihsel dönüşüm sadece bir topluluğun siyasal ve askeri alanda güç kazanmasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda Türkistan konargöçer geleneğinin İslam dünyasıyla bütünleşerek özgün bir siyasal yapı oluşturmalarının dikkat çekici bir örneği olmuştur. Savaşçı karakterleriyle şekillenen kültür zamanla sınırları aşarak özellikle Kuzey Afrika'da etkili bir yönetim sistemi kurmuş ve İslam medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Söz konusu tarihsel süreç konargöçer geleneklerin değişen siyasi koşullara uyum sağlayarak nasıl kurumsallaşabildiğini ve yeni coğrafyalarda devletleşme potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır. Telif ve tetkik eserlerin ışığında hazırlanan bu çalışmada; Kıpçakların Türkistan'dan Doğu Avrupa'ya, İran üzerinden Kuzey Afrika'ya uzanan hâkimiyet yolculuğu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler : Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak, Ayn Calut Savaşı, Memlükler, Kuzey Afrika.

The Kipchaks as Lords of the North: A Historical Trajectory of Political Expansion into Africa

Abstract

Different Turkic tribes ruling across vast geographies left lasting marks on history. The Kipchaks, though unable to establish a state under their own name, gave their homeland the enduring designation of Deşt-i Kıpçak (Kipchak Steppe). Divided in internal affairs but united against external threats, they showed a remarkable capacity to recover quickly and became known in every region they entered. The process beginning with their origins in Turkistan and ending with the foundation of a state in Egypt requires close attention. The Battle of Ain Jalut in 1260 demonstrates their decisive role in halting the Mongols. Their transformation was not limited to political or military power; it also reflected the integration of Turkistan's nomadic traditions into the Islamic world, producing a distinctive political order. Their warrior ethos gradually transcended borders, establishing an effective administration, especially in North Africa, and contributing to Islamic civilization. This trajectory shows how nomadic traditions adapted to changing conditions, institutionalized themselves, and revealed the potential for state formation in new geographies. Based on primary and secondary sources, this study evaluates the Kipchaks' journey from Turkistan to Eastern Europe and, through Iran, to North Africa.

Keywords : Kipchaks, Deşt-i Kıpçak (Kipchak Steppe), Battle of Ain Jalut, Mamluks, North Africa.

* Sorumlu Yazar, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye, turkmen.ilker@ahievran.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9193-9907.

** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, Türkiye, kupeliii0111@gmail.com, Orcid: 0009-0005-5769-1759.

Geliş Tarihi (Received): 29.06.2025 **Kabul Tarihi (Accepted):** 04.09.2025 **Yayın Tarihi (Published):** 27.09.2025

Atıf/Cite: Türkmen, İ. & Küpeli, Y.E. (2025). Kuzeyin efendileri Kıpçakların Afrika'ya uzanan hâkimiyet yolculuğu. *ChronAfrica*, 2(2), 200-212. <https://doi.org/10.62841/ChronAfrica.2025.251>

Copyright © 2025 The Author(s). This is an open-access article under the Creative Commons Attribution License (CC BY) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium or format, provided the original work is properly cited.

Giriş

Tarihin dönüm noktalarında sadece kendi coğrafyasını değil uzak uygarlıkları da etkileyen halklar sahneye çıkmıştır. Kıpçaklar uzak diyarların kaderini de değiştirecek derin izler bırakmıştır. Türkistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarından doğan bu göçebe halk XI. yüzyıldan itibaren batıya yönelmiştir (Kafesoğlu, 1998, s. 181). Karadeniz'in kuzeyinden Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada askerî ve siyasi bir varlık ortaya koymuşlardır (Taşağıl, 2004, s. 73). Atlı birliklerden oluşan savaşçı yapıları onları bölgedeki hem göçebe hem yerleşik halklarla sürekli temas ve çatışma içinde tutmuştur (Kurat, 1972, s. 85).

İlk yerleşim alanları İrtiş ve Yayık (Ural) nehirleri çevresinde olan Kıpçaklar zamanla İdil boylarına ve oradan da Karadeniz'in kuzeyine göç ederek bugünkü Ukrayna steplerine kadar yayılmışlar, özellikle Dnepr ile Volga arasındaki sahada siyasi hâkimiyet kurmuşlardır (Yakubovskiy, 1937/1976, s. 3-4; Yermekova vd., 2014, s. 322). Geniş bir coğrafyaya yayılmaları farklı medeniyetlerle temas etmelerine ve çeşitli kaynaklarda farklı isimlerle anılmalarına yol açmıştır. Kıpçakların yayılma alanının genişliği onları yalnızca Türkistan ve çevresiyle sınırlı kalmayan farklı kültürel ve siyasi çevrelerle temas kurabilen bir topluluk haline getirmiştir. Yayılma özellikleri daha çok belirli coğrafyalarda yoğunlaşan Oğuz topluluklarından ayıran önemli fark olarak öne çıkarmaktadır.

Kıpçaklar; Bizans'ta Kuman, Rus kaynaklarında Polovets, Arapçada Kıpçak, Macarcada Kun, Almanca'da Falbe adlarıyla anılmışlardır (Kurat, 1972, s. 70; Roux, 1984/2015, s. 25; Togan, 1981, s. 159; Yücel, 2022, s. 420). İsimlerin çoğu Kıpçakların sarışın ve açık tenli olarak tasvir edilmesinden kaynaklanmaktadır. Türk destanlarındaysa Kıpçak kelimesi “ağaç kovuğu” anlamına gelmektedir (Ebulgazi Bahadır Han, 1996, s. 238; Kurat, 2022, s. 217; Togan, 1982, s. 26). Kıpçak adı zamanla yalnızca bir topluluğu tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda onların egemen olduğu geniş bozkır kuşağını ifade eden coğrafi bir terime dönüşmüştür. Şecere-i Terakime'de Oğuz Kağan'ın seferde ölen bir beyinin çocuğuna ad verdiği ve bu çocuğun büyüyerek düşmana karşı sefere çıkıp bölgeyi yurt edindiği anlatılır (Ebulgazi Bahadır Han, 1996, s. 238). Rivayet, Türk tarihinde soyun ve liderliğin nasıl anlamlandırıldığına dair önemli ipuçları taşımaktadır. Oğuz Kağan'ın seferde ölen bir beyinin çocuğuna bizzat ad vermesi Türk toplumsal yapısında liderin yalnızca siyasi değil aynı zamanda manevi bir otorite olduğunu gösterir. Ad verme eylemleri bir boyun veya soyun kökenini kutsallaştırarak ona tarihsel meşruiyet kazandırır. Kıpçakların bu olayla birlikte adlarını bir coğrafyaya vermeleri Türklerin tarih boyunca yurt tutma anlayışıyla da örtüşmektedir. Türk topluluklarında yurt edinme yalnızca fiziksel bir yerleşme değil aynı zamanda o bölgeye kimlik kazandırma ve onu vatan kılma sürecidir. Dolayısıyla bu anlatı Kıpçakların siyasi ve kültürel kimliklerini inşa ederken kendilerini Oğuz geleneğine dayandırarak tarih sahnesinde yerlerini meşru ve köklü bir biçimde tanımlamalarını sağlamıştır.

Kıpçak kimliğinin, düşünüldenden daha erken dönemlerde oluşmaya başladığını öne süren yorumlar, VIII. yüzyıla tarihlenen bazı Türkistan yazıtlarındaki ifadelerle desteklenmektedir. 759 yılına tarihlenen Şine Usu (Selenge) Yazıtı'ndaki bazı ifadelerin “Türk Kıpçak egemenliği” şeklinde yorumlanması bu yaklaşıma temel oluşturmaktadır (Yalvar, 2018, s. 6). Yazıtı anlatıları Batı Göktürk siyasi yapısı içinde etkili bir topluluğun varlığını göstermektedir. Böylece Kıpçaklar yalnızca göç süreciyle sınırlı kalmadan daha önceki siyasi gelişmelerle de ilişkilendirilmektedir.

1. Kıpçakların Doğu Avrupa Yönünde İlerlemesi

Erken dönemlerde İrtiş Nehri çevresinde yaşayan Kıpçaklar zamanla nüfusça artarak XI. yüzyılda geniş sahalara doğru yayılmaya başlamışlardır (Barthold, 2004, s. 101). XI. yüzyıl sonlarına doğru Karadeniz'in kuzeyi Deşt-i Kıpçak olarak anılmaya başlanmıştır (Alp, 2008, s. 19; Barthold, 2004, s. 102; Kurat, Peçenek Tarihi, 1937, s. 50). *Deşt-i Kıpçak* adı verilen bozkır kuşağı XIII. yüzyıldaki Moğol istilalarına kadar büyük ölçüde Kıpçakların siyasi kontrolü altında kalmıştır. Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine gelmesi tek başlarına yaptıkları bir göç değildir. Diğer kavimlerin hareketlerinden kaynaklanan zincirleme göçlerin son adımlarındandır. Hareketlilik bölgedeki eski Türk boylarının yer değiştirmesine hatta Avrupa'daki halkların kaderini etkileyecek demografik sarsıntılara yol açmıştır. Göç hareketleri yalnızca nüfus değişimine değil aynı zamanda kültürel etkileşime de zemin hazırlamıştır.

Söz konusu çok yönlü etkinin izleri XII. yüzyılda kaleme alınan İgor Destanı'nda açıkça görülmektedir. Kıpçak komutan Konçak ile Rus Prensi İgor arasındaki mücadeleyi konu edinen bu eser yalnızca edebî değil; dinî hayat, askerî yapı, savaş teknikleri ve maddi kültür gibi alanlarda da Kıpçak etkisinin Rus toplumu üzerindeki yansımalarını ortaya koymaktadır (Çoban, 2014, s. 16; Kafesoğlu, 1998, s. 190; Taşağıl, 2015, s. 297).

Türkistan'dan batıya doğru gerçekleşen büyük Türk göçleri sırasında Peçenekler önlerine çıkan Macar topluluklarını yerlerinden ederken arkalarında Oğuzlar, onların daha doğusunda ise Kumanlar yani Kıpçaklar bulunuyordu (Kafesoğlu, 1998, s. 180). Göç zincirinin sonunda Kıpçaklar doğudan gelen baskılar karşısında batıya yönelmişti. Doğu bozkırlarında artan Kitan (Moğol) baskısı ve otlakların yetersizliği onları batıya hareket etmeye zorlamıştı (Kurat, 1972, s. 72; Yücel, 2022, s. 420). Topluluklar birbirini göçe zorlayan bir dalga etkisiyle Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru ilerlemekteydi. Kıpçaklar kendilerinden önceki Türk topluluklarının izlerini takip ederek 1030 yılı civarında İdil havzasına ulaştılar (Kurat, 1972, s. 72–73; Taşağıl, 2004, s. 92). 1064 yılında Karadeniz'in kuzeyine yerleşen Kıpçaklar daha önce bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan diğer Türk boyları gibi Rus knezliklerinin direnciyle de yüzleşmek durumunda kaldı (Kurat, 1972, s. 75; Taşağıl, 2015, s. 294). Bölgedeki varlıklarını güçlendirdikleri süreçte 1087 yılında Silistre yakınlarında Bizans ile Peçenekler arasında yaşanan muharebe sırasında Peçenek başbuğu Tatuş'un çağrısı üzerine Tuna'nın doğusundan gelen Kumanlar, Tuna boyları ve Balkan hattını fiilen tanıma fırsatı bulmuşlardır (Kovács, 2014, s. 175; Kurat, 1972, s. 73). Yaşanan gelişmeler Kıpçakların yalnızca askerî hareketlilik sergilemediğini, aynı zamanda bulundukları sahalarda kalıcı bir etki bırakma potansiyeline sahip olduklarını ortaya koymuştur. Dağıstan havzası, Terek Nehri çevresi ve civar bozkırlar bu yayılmanın sonucunda zamanla güçlü bir Türk varlığının şekillendiği bölgeler hâline gelmiştir (Çoban, 2014, s. 15–21; Taşağıl, 2015, s. 299).

Kıpçaklardan önce de Türk topluluklarının söz konusu coğrafyada yerleşik olduğu dönemin İslam coğrafyacıları tarafından kaydedilmiştir. Bazı kaynaklarda bölge Mefazâtu Guziyye adıyla anılmakta ve Oğuzlara ait bir bozkır olarak tanımlanmaktadır (Batur, 2013, s. 81). Dolayısıyla Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine gelişi yalnızca yeni bir göç değil aynı zamanda bölgedeki Türk varlığının sürekliliğini sağlayan bir hareket niteliği taşımıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı dönemde Talas'tan başlayarak Bizans sınırlarına ve Peçeneklerin yerleşim bölgelerine kadar uzanan bozkırlar büyük ölçüde Kıpçakların kontrolü altına girmişti (Togan, 1981, s. 160).

Kıpçakların yayılmaları ne Selçuklular gibi ideolojik ve siyasal bir hedefe yönelmişti ne de Moğollar gibi merkezi ve sıkı örgütlenmiş bir güç tarafından yönetiliyordu. Kıpçakların hareketlerini daha çok doğal koşullar ve göç zincirinin itici gücü şekillendirmişti. Kıpçak toplulukları birbirinden bağımsız boylar hâlinde varlık gösteriyor ve yerel liderlerin idaresinde yaşıyordu (Yücel, 2022, s. 420). Aralarında güçlü hanlar çıksa bile hiçbir zaman bütün Kıpçakları tek bir otorite altında toplayan birlikten söz etmek mümkün değildir (Barthold, 2006, s. 19). Her ne kadar Peçenekler gibi Kıpçaklar da kalıcı bir devlet kurma yoluna gitmemiş olsa da sahip oldukları askeri güç ve hareket kabiliyetiyle civar devletler üzerinde baskı kurmayı başarmışlardır. Hayat tarzlarının sunduğu esneklik siyasi yapılarını da merkezden uzak ve parçalı halde şekillendirmiştir. Dağınık yapıya rağmen Kıpçaklar, Rus knezlikleriyle girdikleri birçok çatışmada üstünlük sağlamış ve böylece Karadeniz'in kuzeyinden güneye doğru gerçekleşebilecek Rus yayılmasının önüne set çekmişlerdir (Türkmen, 2024, s. 102).

Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine doğru yayılması Kırım yarımadasına uzanmış ve bu bölge özellikle 1200'lü yıllarda yerleşik hayatın benimsendiği sahalardan biri olarak öne çıkmıştır (Çoban, 2014, s. 17; Kurat, 1972, s. 90). Doğal limanlara ve ticaret yollarına yakın oluşu Kırım'ı yalnızca stratejik bir geçiş alanı değil aynı zamanda ekonomik temasların geliştiği merkez konumuna getirmiştir. Göçebe kökenlerine rağmen Kıpçak toplulukları Kırım Yarımadası'nda yerleşik hayata geçmeye başlamış ve bu süreçte bölgenin ticaret ağına dâhil olarak sosyoekonomik yapıları da belirgin bir dönüşüm geçirmiştir (Ahincanov, 2009, s. 179; d'Ohsson, 2008, s. 139; Taşağıl, 2015, s. 298). Kırım'daki dönüşüm süreci Kıpçakların sadece savaşçı yönleriyle değil ekonomik hayata uyum sağlayabilen esnek yapılarıyla da tarih sahnesinde yer aldıklarını göstermektedir. Yayılmanın etkisi uzun yıllar boyunca hissedilmiştir. 18. yüzyıla kadar Kırım'dan farklı bölgelere dağılan Türk toplulukları Avrupa ve Yakın Doğu'da Sikif adıyla anılmıştır (Karaörs, 2002, s. 282). Tarihsel bağlam içerisinde Kırım'daki kültürel ve ticari yoğunluk Kıpçakça'nın bölgedeki iletişim dili haline gelmesini sağlamıştır. Farklı topluluklar arasında sürdürülen ilişkilerde karşılıklı anlayışı kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan Codex Cumanicus adlı çok dilli eser bu etkileşimin somut bir yansımasıdır (Kafesoğlu, 1998, s. 196; Taşağıl, 2015, s. 298; Togan, 1981, s. 163). İtalyan tüccarlar tarafından derlenen bu sözlük, Kıpçakların askerî ve göçebe yapılarının ötesine geçerek ticaret ve kültür sahalarında da bölgesel etkileşimlerde etkin rol oynadığını göstermektedir (Gökbel, 2002, s. 316; Jafarov, 2017, s. 640; Kurat, 1972, s. 100; Tavkul, 2003, s. 32).

Türk boylarının tarih sahnesine kolektif bir yapı içerisinde çıkmaları siyasi ve askerî anlamda büyük güç kazandırmıştır. Fakat birliktelikleri aynı zamanda boylar arasındaki rekabeti de içinde barındırmıştır (Çatal, 2023, s. 204; Kafesoğlu, 1998, s. 129). Her boyun bağımsızlık arayışı ve liderlik iddiası zamanla konfederatif yapının iç dengesini bozmuştur. Cereyan eden çatışmalar çeşitli gruplaşmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hâkimiyet arzusu ortak hareket etme iradesini zayıflatmış ve bir arada ilerlemeye çalışan boyların yönelimlerini farklılaştırmıştır. Kıpçakların süreç içerisinde Kumanlarla kurdukları siyasi ve askerî birlik tarihi kaynaklarda genellikle "Kuman-Kıpçak Konfederasyonu" adıyla anılmaktadır (Gökbel, 2002, s. 1279). Yapılan işbirliği yalnızca bozkırların dengesini değil aynı zamanda Bizans, Kiev Rusları ve Orta Avrupa'daki devletleri etkileyen önemli bir güç hâline gelmiştir (Kafesoğlu, 1998, s. 182; Kurat, 1972, s. 79; Razakov, 2020, s. 255; Taşağıl, 2015, s. 297; Uydu Yücel, 2006, s. 525). XIII. yüzyıl başlarında yaşanan Moğol istilası Kıpçakların tarihî seyrini yeni bir evreye sokmuştur.

2. Moğolların Etkisiyle Kıpçakların Güç Kaybetmesi ve Dağılması

XIII. yüzyılın başlarında Türkistan'da başlayan Moğol ilerleyişi birçok topluluğu olduğu gibi Kıpçakları da derinden etkiledi. Cengiz Han'ın askerî seferleri yalnızca doğudaki hanlıklarla sınırlı kalmadı (Cahun, 2013, s. 232; d'Ohsson, 2008, s. 138-139). Karadeniz'in kuzeyinde geniş bir coğrafyayı kontrol eden Kıpçak topluluklarını da içine alan çok katmanlı göç ve çatışma süreci başladı (d'Ohsson, 2008, s. 187). Moğollar sadece toprak kazanmayı hedeflemedi. Aynı zamanda bozkırların siyasi düzenini köklü biçimde değiştirdi. 1223 yılında Kalka Nehri kıyısında meydana gelen savaş Kıpçaklar ile doğudan gelen Moğol kuvvetleri arasında yaşanan ilk büyük çaplı çatışma olarak tarih sahnesine geçti (Kafesoğlu, 1998, s. 192; Roux, 2015, s. 279; Vernadsky, 2015, s. 66).

Moğollarla yapılan muharebe, Kıpçakların yanı sıra onlarla işbirliği yapan Rus knezlikleri açısından da olumsuz siyasi ve askerî sonuçlar bıraktı. Gerçi Kıpçaklar, Moğollarla ilk kez bu savaşta karşı karşıya gelmiş gibi görünse de daha önce Hârezmşah'ın hizmetinde yer alan bazı Kıpçak birliklerinin Türkistan üzerinden bölgeye intikal ettikleri bilinmektedir (Barthold, 1990, s. 364). Moğol ilerleyişine karşı mücadele ettikleri dikkate alındığında tarafların daha önce sınırlı temaslarda bulunmuş olmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir. Moğol etkili komuta sistemi ve üstün savaş taktikleri sayesinde birleşik kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğrattı (Cahun, 2013, ss. 242–243; Roux, 2001, s. 208; Vernadsky, 2015, s. 85). Yenilgi Kıpçakların siyasi ve askerî gücünde önemli bir kırılma noktası oluşturdu. Aradan geçen yıllar içinde Moğol baskısı giderek artarken Kıpçakların toparlanma imkânı da azaldı (Rubruk, 2001, s. 31; Spuler, 1957, s. 38). 1239 yılında Kıpçak başbuğu Köten'in komutasındaki kuvvetler dağıldı ve Kuman-Kıpçak topluluklarının önemli bir kısmı İtil Bulgaryası'na yönelirken Köten geride kalan askerleriyle birlikte Macar topraklarına sığınmak zorunda kaldı (Çoban, 2014, s. 56; Kafesoğlu, 1998, s. 193; Kıldıroğlu, 2022, s. 106; Kurat, 1972, s. 97).

Yer değiştirme hareketi yalnızca askerî ya da siyasi bir zorunluluk değil aynı zamanda kültürel izler bırakan geniş çaplı bir göç hareketiydi. Orta Türkçeye ait kelimelerin Macar diline geçmiş olması Kuman-Kıpçakların sadece kültürel izler bırakmakla kalmayıp aynı zamanda Bulgarların istiklal mücadelelerine katıldıktan sonra Romanya'daki teşkilatlanma süreçlerinde de aktif rol oynadıklarını göstermektedir (Kafesoğlu, 1998, s. 193; Taşağıl, 2015, s. 300-301). Yüzyıllar boyunca dalgalar hâlinde gerçekleşen Türk göçleri Doğu Avrupa'yı, özellikle Karadeniz'in kuzeyini kültürel ve dilsel olarak Orta Asya ile bütünleştirmiştir. Göçler bölgeyi adeta bir Türk yurdu kimliğine büründürmüş ve Türk tarihinin izleri burada asırlarca kendini hissettirmiştir. Bozkırın kadim halklarından biri olan Kıpçakların tarihsel seyrinde derin bir kırılmaya yol açan süreç onları yalnızca Avrupa içlerine değil aynı zamanda Karadeniz'in Kuzeyinden, Kuzey Afrika'ya da taşıyan çok yönlü bir göç dalgasının parçası hâline getirdi.

3. Kıpçakların Deşt-i Kıpçak'tan Afrika'ya Uzanan Hâkimiyet Yolculuğu

Moğol istilaları Kıpçak nüfusunun önemli bir kısmını yok etmiştir ve sağ kalanlar güvenli bölgelere özellikle batıya göç etmeye mecbur kalmıştır (Kurat, 1972, s. 72; d'Ohsson, 2008, s. 187). İstilalar sonucunda birçok Kıpçak savaşçı esir düşmüş ve İslam coğrafyasındaki köle pazarlarında satılmıştır (Gökhan, 2024, s. 212). İstilaların ardından birçok Kıpçak savaşçının esir düşmesi onları İslam coğrafyasındaki köle pazarlarında askerî amaçlarla alınıp eğitilecek bireyler hâline getirmiştir. XIII.

yüzyıldan itibaren Kuman-Kıpçak toplulukları ekonomik bakımdan zorlu bir sürece girmiş, kıtlıklar, hayvan hastalıkları, toplumsal çözümler toplulukların direncini azaltmıştır (Taşağıl, 2015, s. 299). Savaşçı nitelikleriyle öne çıkan genç bireyler yaşamlarını sürdürebilecekleri daha istikrarlı bölgelere yönelmiş, kimi savaşçılarda Mısır'a ulaşarak Eyyûbîler'in hizmetine girmiştir.

Selahaddin Eyyûbî tarafından XII. yüzyılda kurulan Eyyûbî Devleti, Selçuklu-İmadiyyü'l-Zengî hanedanının devamı olarak gelişti (Sevim & Merçil, 1995, s. 8-9). Selahaddin'in 1169'da Fatimî Mısır'ını fethetmesiyle birlikte Mısır'da Sünni yönetim kuruldu ve devletin sınırları Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika'ya kadar uzandı (Koca, 2011, s. 28). Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyub (1240–1249) askerî gücü kalıcı biçimde sağlamlaştırmak amacıyla özellikle savaş yetkinliği yüksek Türk gençleri (köle-memluk) himayesine alarak onları düzenli bir eğitim sürecine dâhil etmiştir (Levanoni, 1990, s. 124). Genç yaşta sahiplenilen esirler saraylarda ya da askerî merkezlerde hem askerî hem de dinî eğitim alarak yetiştirilmiştir (Ayalon, 1989, s. 221). Eğitim süreci yalnızca savaş becerileriyle sınırlı kalmayıp İslami bilgi, sadakat ve disiplin gibi değerlerin de içselleştirilmesini amaçlamıştır (Ayalon, 1989, s. 226). Literatürde, ilgili yapıya Memlûk Sistemi adı verilmektedir. Memlûk sistemine dayalı yükselişin ilk örneklerinden biri olarak Abbâsî hizmetinde yetişen ve kölemen kökenli bir komutan olan Ahmed b. Tolun'un da IX. yüzyılda Mısır'da bağımsız bir devlet kurduğu unutulmamalıdır (Elçibey, 1997, s. 50). Köle statüsünde başlayan bu süreç zamanla bireylerin özgürleştirilerek devletin askerî ve idari kademelerinde önemli görevlere gelmelerine imkân tanımıştır. Askerî kölelik sistemi içinde yetişen Kıpçak asıllı emirler kısa sürede yükselmiş ve Mısır'da kurulan Memlûk Sultanlığı'nın askerî belkemiğini oluşturmuştur (Musayev, 2020, s. 214). İlerleme sadece idari ve askerî yükselişle sınırlı kalmadı, Türk kökenli komutanlar dil ve geleneklerini farklı coğrafyalarda yaşatmayı da sürdürdüler (Koca, 2011, s. 46).

Türklerin ordu içerisinde etkin şekilde kullanılmasına dair uygulamalar Arap-İslam devletlerinde özellikle saray çevresinde uzun süredir bilinen bir gelenektir. Eyyûbîler uygulamayı yalnızca devam ettirmekle kalmamış onu geniş ölçekte yeniden organize ederek ordu sistemine dâhil etmişlerdi (Kurat, 1972, s. 99). Böylelikle savaş disiplinine sahip göçebe kökenli askerlerin devlet bünyesinde işlevsel bir yapıya kavuşturulması sağlandı. Özellikle Eyyûbîler döneminden itibaren Türkistan ve bozkır kuşağında yaşanan istikrarsızlıklar sonucu savaş deneyimi yüksek ve cesaretleriyle tanınan Kıpçak kökenli bireylerin sisteme dâhil edilmesi hız kazanmış, gelişen yapı ordunun niteliğini artırmış ve Kıpçakların Mısır'da yükselmesinin önünü açmıştır (Gezen, 2023, s. 81). Eyyûbîler zayıflama sürecine girdiğinde yönetimin gücünü üstelenen eğitilmiş ve savaş tecrübeli asker grupları artık yalnızca orduya hâkim olmakla kalmamış siyaseti de etkilemeye başlamıştı.

Selahaddin Eyyûbî'nin ölümünden sonra çocukları arasında parçalanmış Eyyûbî yönetiminin iç rekabeti bitmedi. Turaşah'ın 1250'de öldürülmesinden sonra yönetim boşluğunun doğurduğu kriz ortamında babasının dul eşi *Şecerüddür* geçici olarak siyasi otoriteyi üstlendi (Tomar, 2010, ss. 404–405). Ağırlıklı olarak Türkçe konuşan ve büyük kısmı Kıpçak kökenli olan askerî sınıf mevcut yönetime karşı üstünlük kurarak kendi içlerinden çıkan lider Ay-beg'i iktidara taşıdı (Roux, 2001, s. 337; Taşağıl, 2015, s. 299). Kısa bir süre sonra yönetimde istikrarı sağlamak amacıyla *Şecerüddür* ve Ay-beg arasında bir evlilik gerçekleştirilmiş ve Memlûk iktidarının kurumsallaşma süreci fiilen başlamıştır (Muslu, 2016, s. 20; Şeşen, 2002, s. 115).

Çocukluğunda Nişâbur kadısının himayesine giren Ay-beg askerî yetenekleriyle dikkat çekti (Konukçu, 1991, s. 231). 1206 yılında Lahor’uz zapt ederek Türk Sultanlığı’nın temellerini atan başarılı komutan (Koçsoy, 2002, s. 87), 1250’de Kahire’de toplanan emirler ve Bahriyye’nin kararıyla sultan ilan edildi (Levanoni, 1994, s. 376; Köymen, 2000, s. 22). Memlûk devleti için önemli bir kurum olan Bahriyye, el-Melikü’s-Sâlih tarafından 1241’de, siyasi otoritesini güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. İlk dönemde oluşturulan askerî yapı, çoğunluğu Kıpçak ve Harizm kökenli askerî kölelerden oluşan bir Memlûk grubudur. Nil kıyısına yerleştirildikleri için *el-Memâlikü’l-Bahriyye* olarak anılmışlardır (Koprman, 1991, s. 512).

Orta Çağ’a ait bazı haritalarda Mısır’ın Türkiye olarak gösterilmesi Memlûkler’in bölgedeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Özey, 2002, s. 354). Memlûkler yalnızca askerî güç olmanın ötesine geçerek Mısır’daki siyasi iktidarı doğrudan ele geçirmiş ve Eyyûbîler Devleti’ne son vererek Arap kaynaklarında “ed-Devletü’t-Türkiyye” olarak anılan kendi siyasi yapılarını kurmuşlardır (Özgür, 2002, s. 1270). Ay-beg’in sultan ilan edilmesiyle birlikte Kıpçak Türkçesi devletin resmî yazışmalarında kullanılmaya başlanmış, idari ve askerî teşkilatta etkili bir konuma yükselmiştir (Bıkkın, 2002, s. 1295). Memlûk yönetimi askerî başarıların ötesinde şehircilik alanında da kalıcı izler bırakmıştır. Kahire merkezli inşa edilen türbe, cami ve saraylar Türk mimari üslubunun Mısır’a taşındığını ortaya koymakta, taş malzeme ile inşa edilen bu yapılar Kuzey Afrika’da hâlen ayakta durmaktadır (Gökbel, 2002, s. 316).

Haçlı Seferleri’nin yarattığı uzun süreli tahribatın ardından doğudan hızla yayılan Moğol tehdidi İslam dünyasını daha da savunmasız hâle getirmişti. 1258 yılında Hülagû Han’ın Bağdat’ı ele geçirerek Abbâsi hilafetine son vermesi İslam dünyasında derin bir sarsıntıya yol açtı (Gordlevski, 1988, s. 70; Roux, 2001, s. 334; Turan, 1969, s. 413). Ardından Şam’ın da Moğolların eline geçmesi Memlûkler açısından doğrudan bir tehdit anlamına geliyordu. Hülagû, Sultan Kutuz’dan bağlılık talep etmişse de bu çağrı Memlûkler tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir (Roux, 2001, s. 340; Spuler, 1957, s. 67; Yuvalı, 1994, s. 88). Moğolların bölgedeki baskısı sürerken Hülagû, İran’a dönmek zorunda kalmış ve ordusunu komutanı Ketboğa’ya bırakmıştır (Spuler, 1957, s. 67; Özbek, 2002, s. 220). Ortaya çıkan güç boşluğu Memlûkler açısından askerî denge kurmak için önemli fırsat sunmuştur. Kahire’de siyasi istikrar sağlandıktan sonra Kutuz ve Baybars önderliğinde hazırlanan ordu Moğol ilerleyişine karşı kararlı bir direnişin hazırlığına girişmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 10). Moğol-Memlûk geriliminin tırmanması Ayn Calut Muharebesi’nin önünü açmıştır.

1260 yılında Ayn Calut’ta gerçekleşen çatışma, İslam dünyasında Moğol ilerleyişine karşı verilen en kritik askerî tepkilerden sayılmaktadır. 1258’de Bağdat’ın Moğollar tarafından alınmasıyla birlikte siyasi merkezini yitiren İslam dünyasında ciddi bir dağınıklık yaşanmış, ortaya çıkan otorite boşluğunda Memlûkler giderek ön plana çıkan tek istikrarlı güç olmuştur. Sultan Kutuz, tehdide yalnızca savunma düzeyinde karşılık vermemiş Memlûk ordusunu Mısır dışına çıkararak Filistin’de Moğolları karşılamayı tercih etmiştir (Özbek, 2002, s. 221; Spuler, 1957, ss. 67–69). Ketboğa komutasındaki Moğol kuvvetleriyle girişilen çarpışmada ordunun ön saflarında yer alan Baybars ve Kutuz’un her ikisi de Kıpçak kökenliydi (Tekindağ, 2011, s. 9; Cahun, 2013, s. 341).

Memlûk birliklerinin önemli bir kısmı Celaleddin Harzemşah’ın dağılmış ordusundan kalan tecrübeli askerlerden oluşmaktaydı. Ketboğa’nın savaşta hayatını kaybetmesiyle birlikte Moğol düzeni çözüldü,

birlikler geri çekildi ve bölgedeki güç dengesi Memlükler lehine değişti (Spuler, 1957, s. 68; Togan, 1981, s. 179). Dönemin tarihçisi Baybars el-Mansurî yaşanan gelişmeleri “Türklerin kararlılığıyla şirkin burnunun toprağa sürüldüğü, öcün alındığı ilk meydan” sözleriyle değerlendirmiştir (Gezen, 2023, s. 86). Ayn Calut inanç temelli direnişin sembolü olarak yorumlanmıştır. Geleneksel tarih yazımında Ayn Calut’un cuma günü ve Ramazan ayında gerçekleşmiş olması nedeniyle Bedir Savaşı’yla anlam düzeyinde örtüştüğü vurgulanmıştır (Levanoni, 2023, s. 396). Ayn Calut zaferi, İslam dünyasına karşı Haçlılarla zaman zaman ittifak kuran Moğolların ilerleyişinin ilk kez durdurulduğu ve ciddi askerî yenilgiye uğratıldığı savaş olarak kabul edilmektedir (Turan, 1969, s. 336; Tekindağ, 1961, s. 29). Zafer, yalnızca askerî başarı değil aynı zamanda Müslüman Türkistan’ın Moğol yıkımına verdiği tarihsel karşılık olarak değerlendirilmiştir (Cahun, 2013, s. 341). Ayn Calut savaşı Moğolların yenilmezlik algısının ortadan kalkması açısından bir dönüm noktası olsa da dönemin İslam tarihçileri tarafından fazlasıyla abartılan bir savaştır. Gerek Hülagû’nün tedbir almayışı ve düşmanı küçümsemesi, gerek Akka gibi küçük Hristiyan istihkâmlarının Memlükler lehine saldırmazlık anlaşması yapması gerekse Moğol karşıtı güçlerin birlikte hareket etmesi bu savaşın Moğollar adına büyük bir hezimete dönüşmesine sebep olmuştur (Türker ve Karaduman, s. 730-733).

Ayn Calut savaşı sonrasında Kıpçak beylerinin zaferiyle Mısır istiladan kurtulmuş, İslam dünyasında ortak direniş ruhu canlanmış, halkın Memlüklere olan güveni artmış ve Mısır İslam’ın sığınağı hâline gelmiştir. Hülagû’nün desteklediği yerel yöneticiler umutlarını kaybetmiş bazıları cezalandırılmıştır (Yuvalı, 1994, s. 90; Şeşen, 2002, s. 116). Bereke Han’ın safında yer alan Müslüman Kıpçaklar ile Baybars’ın Memlük ordusu aynı hedefte birleşmiş, doğudan gelen tehlikeye karşı güçlü bir karşı duruş oluşmuştur (Cahun, 2013, s. 342). Moğolların Franklarla Mısır’a yönelme planları boşa çıkmış, böylece bölge için önemli tehlike ortadan kaldırılmıştır (Tekindağ, 1961, s. 29). Şam’daki gelişmeler siyasi dengeyi Memlükler lehine çevirmiştir. İlerleyen süreçte 1260 yılında emirler arasında gerçekleştirilen istişareler sonucunda kimin yönetimi üstleneceği karara bağlanmış ve Rükneddin Baybars’ın öne çıkmasıyla liderlik sorunu çözüme kavuşmuştur (Levanoni, 1994, s. 376).

Sonuç

Kıpçaklar, tarihsel süreç içerisinde yalnızca göçebe topluluklar olarak kalmamış, aynı zamanda geniş coğrafyalarda siyasi, askerî ve kültürel etkiler yaratabilen güçlü bir yapı olarak öne çıkmışlardır. Türkistan’dan başlayıp Karadeniz’in kuzeyine ve Kuzey Afrika’ya kadar uzanan yayılma süreçleri, Kıpçakların yerleştikleri bölgelerde dönüşüm yaratan etkili bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Deşt-i Kıpçak olarak anılan sahalarda ortaya koydukları siyasi varlık, göçebe karakterin merkezi bir otorite kurmaksızın da bölgesel güç hâline gelebileceğini ortaya koymuştur. Kıpçaklar, yerleşik hayata geçmeden de kalıcı kültürel izler bırakabildiğini göstermiştir. Bu özellik, onları dönemin diğer Türk boylarından ayırmaktadır.

Kıpçakların Moğol istilaları sonrasında uğradıkları dağılma onları tarih sahnesinden silmemiş; aksine Mısır’da kurulan Memlük Sultanlığı örneğinde olduğu gibi yeni siyasi oluşumların kurucu unsuru hâline getirmiştir. Memlük sisteminin askerî ve idari omurgasını oluşturan Kıpçak kökenli unsurlar, Türklerin İslam coğrafyasında üstlendiği rollerin kapsamını genişletmiş ve geleneksel göçebe yapının devlet organizasyonuna nasıl evrilebildiğini göstermiştir.

Ayn Calut zaferi, tarihsel sürecin zirve noktalarından biridir. Moğol tehdidinin en yoğun hissedildiği dönemde Kıpçak kökenli komutanlar Kutuz ve Baybars önderliğindeki Memlûk ordusunun elde ettiği zafer askeri üstünlüğün ötesinde İslam dünyasının parçalanmış yapısı içinde yeniden toparlanma iradesinin sembolü olarak da değerlendirilmiştir. Zaferle birlikte Memlûkler, sadece Mısır'ın değil tüm İslam coğrafyasının koruyucu gücü haline gelmiş, Kıpçakların etkisi siyasi sınırların çok ötesine taşmıştır. Baybars'ın iktidarı döneminde Kıpçak Türkçesi'nin resmi yazışma dili hâline gelmesi, etkinin kültürel boyutunun da altını çizmektedir. Kıpçakların Kırım'dan Mısır'a, Karadeniz'in kuzeyinden Dicle-Fırat havzasına kadar uzanan geniş etki sahaları, topluluğun tarihsel hafızada sıradan bir boydan ziyade dönüştürücü bir güç olarak yer edinmesini sağlamıştır. Kıpçaklar, Türk tarihinin savaşçı kimliğinin yanı sıra kültürel taşıyıcılığı ve devlet inşasındaki rolünü temsil eden önemli bir örnek olarak değerlendirilmelidir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: İ.T. % 50, Y.E.K. % 50

Etik Kurul Onayı: Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Author Contributions: İ.T. 50 %, Y.E.K. 50 %

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval.

Financial Support: The study did not receive financial support.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest in the study

Kaynakça

Ahincanov, S. (2009). Kıpçaklar: Türk halklarının katalizör boyu (K. Yıldırım, Çev.). Selenge Yayınları. (Orijinal yayın yılı belirtilmemiştir.)

Alp, İ. (2008). Pomak Türkleri (Kumanlar–Kıpçaklar). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

Ayalon, D. (1989). Memlûk devletinde kölelik sistemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4(1), 211–247. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5031/68507>

Barthold, V. (1990). Moğol istilâsına kadar Türkistan (H. Yıldız, Dü.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinali 1981'de yayımlanmıştır.)

Barthold, V. (2004). Orta Asya Türk tarihi dersleri (H. Dağ, Dü.). Çağlar Yayınları. (Orijinali 1927'de yayımlanmıştır.)

Barthold, V. (2006). Türk–Moğol ulusları tarihi (H. Eren, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinali 1928'de yayımlanmıştır.)

- Batur, D. A. (2013). 1200 yıllık sürgün: “Türk” sözünün hazin serüveni. Selenge Yayınları.
- Bıkkın, I. (2002). İngilizcedeki Türkçe kökenli sözcükler. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler*, C. 3, içinde (ss. 1292–1307). Yeni Türkiye Yayınları.
- Cahun, L. (2013). Asya tarihine giriş: Türkler ve Moğollar (İ. Kaya, Çev.). Günyüzü Yayıncılık. (Orijinali 1896’da yayımlanmıştır.)
- Çatal, S. (2023). Doğu Avrupa’da bir Kıpçak: Köten Han. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 203–216. <https://doi.org/10.56252/turktarars.1363258>.
- Çoban, E. (2014). Orta Çağ’da Kumanlar ve Macarlar. Nobel Akademik Yayıncılık.
- d’Ohsson, A. C. (2008). Moğol tarihi (B. Apaydın, Çev.). Nesnel Yayınlar. (Orijinali 1834’te yayımlanmıştır.)
- Ebulgazi Bahadır Han. (1996). Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü). Z. K. Ölmez & M. Ölmez (Ed.) Simurg Kitapçılık.
- Elçibey, E. (1997). Tolunoğulları Devleti (868–905). F. Gezenferoğlu (Ed.). Ötüken Neşriyat.
- Gezen, N. (2023). Mısır halkı üzerinde Türk hâkimiyeti: 1250–1517 Memlûkler dönemi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80–89. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1242280>
- Gordlevski, V. (1988). Anadolu Selçuklu Devleti (A. Yaran, Çev.). Onur Yayınları. (Orijinal çalışma 1988 yılında yayımlanmıştır.)
- Gökbel, A. (2002). Kıpçaklar ve Kumanlar. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.) *Türkler*, C. 2, içinde, (ss. 1277–1335). Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökbel, A. (2002). Kıpçaklarda sosyo-kültürel ve dinî yapı. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.), *Türkler*, C. 3, içinde (ss. 308–352). Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökhan, İ. (2024). Kıpçak Bozkırlarından Mısır’a: Memlûk Sultanı Baybars’ın çocukluk arkadaşı Beyserî. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 208–232. <https://doi.org/10.48120/oad.1455400>
- Jafarov, B. S. (2017). History of the second seal or the other copy of the “Codex Cumanicus”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 638–643. <https://doi.org/10.7884/teke.3852>
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk millî kültürü (16. bs.). Ötüken Neşriyat.
- Karaörs, M. M. (2002). Eski Türklerde ve Kırım’da semboller. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.), *Türkler*, C. 4, içinde (ss. 276–292). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kıldıroğlu, M. (2022). Kuman/Kıpçaklar (A. Ayçiçek, Dü.). Berikan Yayınları.

- Koçsoy, Ş. (2002). Türk tarihi kronolojisi. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.). *Türkler C.1*, içinde (s. 34–249). Yeni Türkiye Yayınları.
- Konukçu, E. (1991). Aybeg, Kutbüddin. “TDV İslâm Ansiklopedisi” (Cilt 4, ss. 231–232) içinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Koprman, K. Y. (1991). Bahriyye. “TDV İslâm Ansiklopedisi” (Cilt 4, ss. 512) içinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Koca, S. (2011). Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri. Berikan Yayınları.
- Kovács, S. (2014). The Cuman campaigns in 1091. *Golden Horde Review*, 1(3), 174–189. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4748/1/2783739_3.pdf
- Köymen, M. A. (2000). Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi: Kuruluş devri (3. bs., Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. N. (1937). Peçenek tarihi. Devlet Basımevi.
- Kurat, A. N. (1972). IV–XVIII. yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. N. (2022). Peçenekler (2. b., A. Batur, Dü.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levanoni, A. (1990). The Mamluks' ascent to power in Egypt. *Studia Islamica*, 72, 121–144. <https://doi.org/10.2307/1595777>
- Levanoni, A. (1994). The Mamluk conception of the sultanate. *International Journal of Middle East Studies*, 26(3), 373–392. <https://doi.org/10.1017/S0020743800060694>
- Levanoni, A. (2023). Ayn Câlût Savaşı: Memlûk tarih anlatılarında paradigmatik bir tarihsel olay (K. Durmuşoğlu, Çev.). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 391–402. (Orijinal makale 1995 yılında yayımlanmıştır.) <https://doi.org/10.53718/gttad.1198405>
- Musaev, K. (2020). Kıpçaklar ve Ana Kıpçakça (E. Baimukhambetova, Çev.). *Gazi Türkiyat*, 26, 209–227. (Orijinal makale 1964 yılında yayımlanmıştır.) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat/issue/68073/1057555>
- Muslu, C. Y. (2016). Osmanlılar ve Memluklar: İslam dünyasında imparatorluk diplomasisi ve rekabet (Z. Rona, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 2014 yılında yayımlanmıştır.)
- Özbek, S. (2002). Yakın Doğu Türk-İslam tarihinin akışını değiştiren bir meydan savaşı: Ayn Calud. K. Çiçek, S. Koca & H. Güzel (Ed.) *Türkler* içinde (s. 217–228). Yeni Türkiye Yayınları.

- Özey, R. (2002). Tarihte Türk devletleri ve hâkimiyet alanları. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.) Türkler C.1, içinde (s. 349–368). Yeni Türkiye Yayınları.
- Özgür, C. (2002). Kıpçakların dili. H. C. Güzel, S. Koca & K. Çiçek (Ed.) Türkler C.3, içinde (s. 1267–1282). Yeni Türkiye Yayınları.
- Razakov, D. (2020). Oğuzlar ve Kiev Rusyası (Y. Akbaba, Çev.). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 13, 249–262. (Orijinal makale 1995 yılında yayımlanmıştır.) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usad/issue/59251/861821>
- Roux, J.-P. (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi (A. Kazancıgil & A. Bereket, Çev., 1. bs.). Kabalcı Yayınları. (Orijinal eser 1993 yılında yayımlanmıştır.)
- Roux, J.-P. (2015). Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl (A. Kazancıgil & L. A. Özcan, Çev., 3. bs.). Kabalcı Yayınevi. (Orijinal eser 1984 yılında yayımlanmıştır.)
- Rubruk, W. V. (2001). Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253–1255) (E. Ayan, Çev.). Ayışığı Kitapları. (Orijinal eser 1257'de yazılmış, ilk yayımlanması 1598)
- Sevim, A., & Merçil, E. (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Spuler, B. (1957). İran Moğolları: Siyaset, idare ve kültür, İlhanlılar devri 1220-1350. (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal eser 1952'te yayımlanmıştır)
- Şeşen, R. (2002). Eyyûbiler. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.), Türkler C.5, içinde (ss. 102–129). Yeni Türkiye Yayınları.
- Taşagıl, A. (2004). Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları (M.Ö. III – M.S. X. asır) (2. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2015). Kök Tengri'nin çocukları: Avrasya bozkırlarında İslâm öncesi Türk tarihi (5. bs). Bilge Kültür Sanat.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (15), 45–81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12707/154635>
- Tekindağ, M. (2011). Memlûk Sultanlığı tarihine toplu bir bakış. *Tarih Dergisi*, (25), 1–38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9598/119777>
- Tekindağ, M. C. Ş. (1961). Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı: XIV. yüzyıl Mısır tarihine dair araştırmalar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Togan, Z. V. (1981). Umumî Türk tarihine giriş (3. bs, Cilt 1). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı: Reşîdeddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili (2. baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tomar, C. (2010). Secere-i Terâkîme “TDV İslâm Ansiklopedisi” içinde (C.38, ss.404–405). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Turan, O. (1969). Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti (2. baskı). Turan Neşriyat Yurdu.
- Türker, Ö., & Karaduman, R. (2018). *XIII. Yüzyılda Moğol-Avrupa Diplomatik İlişkilerinde Yaşanan Dönüşümler ve Rabban Savma'nın Elçilik Misyonu*, (Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı: Prof. Dr.Feda Şamil Arık'a Armağan), Türk Tarihine Dair Yazılar III, (ss. 723-743). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Türkmen, İ. (2024). *Kadim Türk yurdu Fergana Vadisi ve büyük güçlerin hâkimiyet mücadelesi* (Cilt 3). Ankara: Berikan Yayınları.
- Vernadsky, G. (2015). Rusya Tarihi (3. baskı; D. Mızrak & E. Mızrak, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları. (*Orijinal ilk yayımlanma 1929*)
- Yakubovskiy, A. Y. (1976). *Altın Ordu ve çöküşü* (H. Eren, Çev.) (İlk yayımlanma 1937). Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Yalvar, C. (2018). *The origin of the Kipchak Turks and early historical periods* (Yüksek lisans tezi, Yeditepe University). İstanbul: YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yermekova, T. N., Odanova, S. A., Issabekova, U. K., & Abdirassilova, G. K. (2014). The role of historic-linguistic factor in development of Turkic civilization in Middle Ages. *Life Science Journal*, 11(Special Issue), 320–330. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27931902>
- Yuvalı, A. (1994). İlhanlılar tarihi I: Kuruluş devri. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, M. U. (2006). Kuman Kıpçakların tarihinde İgor Destanı'nın yeri ve önemi. *Türkiyat Mecmuası*, 70(258), 523–560. <https://doi.org/10.37879/belleten.2006.523>
- Yücel, M. U. (2022). Kıpçaklar. “TDV İslâm Ansiklopedisi” içinde (Cilt 25, s. 419–421). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.